

„Causa scientiae”

Egy 16. századi tanúvallatási jegyzőkönyv anatómiája

„Vajon elegendő adatuk van-e a történészeknek ahhoz, hogy rekonstruálni tudják a boszorkányokkal kapcsolatos középkori vagy kora újkori európai hiedelmeket, és a bírói sztereotípiák mögé tekintsenek?” Carlo Ginzburg kérdése mindenekelőtt a minőségre vonatkozik. Az olasz mikrotörténész a korból nagy számban fennmaradt inkvizíciós feljegyzések között olyan kivételes esetek után kutatott, ahol igazi párbeszéd utólagos tanújává válhatott. A kulturális dialógus ott jöhetett létre, véli Ginzburg, ahol a bírák elvárásai és a tanúk képzetei között tátongó szakadékot a sugalmazó kérdésfeltevések és a fizikai kényszer sem tudta áthidalni, az egyszerű emberek hangját a bírák kérdéseit visszhangzó hivatalos sztereotípiák monológjába simítani (Ginzburg 2000: 150–151).

1518 májusában, Körmend mezővárosában a szentszéki bíró nem boszorkányokat vagy eretnekeket keresett, hanem csupán azt a kérdést kellett tanúvallomásokkal tisztáznia, hogy az Ágoston-rendi remeték jogosan, szerzetesekhez méltatlan életükkel rászolgálva lettek-e a kegyúr által egy évvel korábban eltávolítva a város piacterén álló kolostorból. Hogy a vallomások átiratát tartalmazó 220 oldalas jegyzőkönyv a hazai középkori források nagy pusztulása közepette megmaradt, már önmagában is rendkívüli.¹ A felfedezés tényének szóló első öröm elmúltával azonban fel kell tennünk a kérdést: a kezünkben tartott szöveg kivételes-e a ginzburgi értelemben is? Az „elnyomás archívumai”-ból előkerült forrás megőrzött-e valamit az elnyomottak hangjából?

A dialógus létrejöttét ebben az esetben is mindenekelőtt a résztvevők egyenlőtlen hatalmi pozíciói veszélyeztették. A körmendi események egyik főszereplője ugyanis Bakócz Tamás esztergomi érsek, bíboros, az ország prímása volt. Bakócz még 1513-ban, római tartózkodása idején az Ágoston-rendiek botrányságára hivatkozva kért és kapott X. Leó pápától felhatalmazást a „saját földesurasága alatt álló” körmendi kolostor reformjára. Ugyan a város földesura és a kolostor kegyura öröklés útján hamarosan egyik unokaöccse, Erdődy Péter lett, a bíboros továbbra is közvetlenül érintett maradt az ügyben: a kolostort 1517-ben, törvényes eljárást követően elvette az ágostonosoktól, és legátusként az obszerváns ferenceseknek ítélte. A szóban forgó jegyzőkönyv annak a második vizsgálatnak az anyaga, amely az ágostonosok Rómába benyújtott fellebbezésére indult. X. Leó ugyanis 1517 szeptemberében elrendelte Bakócz döntésének és „a Ferenc-rendiek erőszakos betolakodásának” felülvizsgálatát. A következő tavasszal meginduló eljárás azonban az ágostonosok ezt célzó taktikai ellenére sem maradhatott a két szerzetesrend ügye.

¹ Biblioteca Apostolica Vaticana, Fondo Barberiniani Latini (=BAV Barb. Lat.), vol. 2666. A forrás részletes ismertetését lásd Erdélyi 2002a.

A kolostor birtokjogáért perbe bocsátkozni nemigen kívánó ferencesek védelmét ugyanis hamarosan Erdődy Péter egyik ügyvédje vállalta magára, aki az érsekkel a háttérben ezek után maga diktálta a vizsgálat további menetét. Villámgyorsan vádiratot kanyarított az ágostonosok vétkeiről, akiknek folyamatos tiltakozása ellenére elérte, hogy Körmenden sor kerüljön az általa megnevezett bíró és írnok közreműködésével a vádatkat bizonyító tanúkihallgatásra. A tanúkat ehhez az Erdődyek állították ki, az ágostonosoknak a peres eljárások megszokott menete annyi lehetőséget adott, hogy a tanúknak felolvasandó vádak ismeretében összeállítsanak egy a kihallgatás alapjául szolgáló kérdőívet (*interrogatoriae*). Ennek célja a tanúk személyének és szavaik megbízhatóságának ellenőrzése volt. A tanúk személyi adatai (életkor, vagyoni helyzet, társadalmi állapot, utolsó gyónás ideje, stb.) mellett ebben szokás szerint azt írták elő, hogy a vádak megerősítése esetén a bíró kérdezze ki a tanúkat „tudomásuk okáról” (*causa scientiae*): arról, hogy véleményüket és ismereteiket mire alapozzák.

A hét pontba szedett vádirat az alapítók elvárásainak kontextusában az ágostonosok deviáns életét taglalta: a liturgikus kötelezettségek és a kolostor épületének elhanyagolását, kocsmába járásukat, részeges verekedéseiket és szexuális kihágásaikat. Ezen túlmenően azt állította, hogy mindenekelőtt a nép felháborodása (*scandalum populi*) késztette Bakóczot beavatkozásra. A kolostort tehát „hitbuzgóságból, a vallás és a keresztény hívek üdvössége érdekében” reformálta. Végül az utolsó pont így hangzott: „mindaz, amit állít, összességében és külön-külön is igaz, s róluk azon a vidéken egykor és ma is ez forog közzájón (*fuit et est publica vox et fama*).² A felperes tehát azt várta a tanúktól, akiknek a vádpontokat egyenként felolvasták, hogy az Ágoston-rendiek vétkeiségét, de legalábbis vétkeik közismertségét megerősítsék.³ Miután az ágostonosok a vizsgálat során tagadták vétkeiket, a tanúkhöz intézendő kérdéseikkel azt sugalmazták, hogy a tanúk a nagy hatalmú felperes befolyása alatt állnak.⁴ Kétségbe vonták ezenkívül nemcsak a tanúk, de a tudásuk alapját képező *fama publica* semlegességét is: a bírónak ezért arról is meg kellett kérdezni a tanúkat, hogy a barátok rossz hírét vajon nem haragosaik terjesztették-e, illetve hogy a szóbeszédet nem mesterségesen gerjesztették-e a kolostor megfosztásának színlelt magyarázatára.⁵

² Újhelyi Márton ügyvéd által összeállított vádpontok. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 17v.

³ A kánonjog az ilyen eljárást, szemben az *ordo iudiciarius*szal, amely mindkét fél szemtanúinak eskü alatt tett kihallgatásával járt, *ordo per notorium*ként ismerte (Brundage 1995: 120–153).

⁴ Ami náluk úgy hangzik, hogy „a tanú gyűlölettel viseltetik-e a Szent Ágoston-rendi barátok iránt, vagy nagyobb ájtatossággal van-e Szent Ferenc rendjének obszerváns barátai irányában, s hogy inkább őket, mint a körmendi [...] kolostor ágostonosait akarja-e, hogy maradjanak”, az más esetben így szól: „gyűlölettel, haraggal vagy szeretettel van-e a peres felek valamelyikéhez [...] és melyik fél győzelmét kívánja”. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (=MOL DL) 55798. Az ágostonosok ezentúl az utasítás vagy ajándék általi befolyásolás ügyében – szemben a szentszéki helynőkök által fogalmazott kérdőívekkel – csak a felperest nevezik meg mint lehetséges megvesztegetőt. Végül pedig azt a szokásos kérdést, hogy a tanú a felperes jobbágya-e (lásd pl. MOL DL 15467), szokatlan és szintén gyanakvásukat tükröző megjegyzéssel egészítik ki: „vagy nagy tisztelettel, illetve félelemmel viseltetik-e iránta”.

⁵ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 29v–30r.

A Körmendről és a szomszédos falvakból kiállított 49 férfinak – papoknak és laikusoknak, nemeseknek és jobbágyoknak – így tulajdonképpen nem kérdésekre kellett felelni saját ismereteiről számot adva, hanem egy több szinten folyó, egyértelmű állításokat megfogalmazó vitában kellett állást foglalniuk. Tagadhatták vagy megerősíthették az ágostonosok vétkes életének és ezzel összefüggésben a közfelháborodásnak a „tényét”; tisztességes és elfogulatlan emberek által táplált közvélekedésnek vagy haragosok rosszindulatú híreszteléseinek, esetleg utólagos propagandának minősíthették a szerzetesekről folyó közösségi diskurzust, ezáltal saját tudásukat és vallomásukat is; végül véleményt mondhattak az éppen zajló eljárásról: Bakócz fel lépését törvényesnek és vallásosan motiváltak (*zelo fidei*), ellenkező esetben erőszakosnak tartva, egyúttal bevallva, hogy megvesztegették őket.

Nem meglepő tehát, hogy egyhangúlag – jóllehet egyesek bőbeszédűen, mások szűkszavúan, tudomásra vagy hallomásra hagyatkozva – megerősítették a vádakat, és elutasították az ágostonosok gyanúsításait. Afelől azonban már joggal támadhatunk kétségeink, hogy ezzel a saját tudásukról és véleményükről adtak számot, vagy valóban csupán a felperes álláspontját visszhangozták, hiszen Bakócz hatalmát és befolyását – azon túl, hogy ismerték – a kihallgatás során közvetlenül is megtapasztalhatták. Jóllehet azt talán nem tudták, hogy a vizsgálóbíró szerepét betöltő Attádi Márton pécsi segédpüspök-bíró és az írno ki feladatokat ellátó Miletinczi János közjegyző egyaránt szoros szálakkal kötődött az érsekhez és esztergomi környezetéhez,⁶ azt azonban hallották, hogy az ágostonosok utolsó tiltakozását mellőzve, s a feren ceket pártolók nagy hatalmát felpanaszoló keserű kifakadásukat figyelmen kívül hagyva fogtak hozzá a tanúk megesketéséhez.⁷

A következőkben tulajdonképpen mi is nyomozást folytatunk: azt próbáljuk kideríteni, hogy a vallomások mennyiben tükrözik a tanúk tudását. Vajon őszintén, szabadon vagy külső kényszer, befolyás hatása alatt beszéltek? Elemzésünk, a tanúvallomások igazságtartalma – egyfelől a megtörtént eseményekkel, másfelől a tanúk tényleges nézeteivel, gondolataival való kapcsolata – körül forog.⁸

ALKALMAZOTT FOGALMAK, MÓDSZEREK

Nyomozásunk egyúttal módszertani kísérlet: a kihallgatás eseményét, a tanúk magatartását a külső körülmények (a tanúkiállítás módja, a tanúk kapcsolata a földesúrral stb.) vizsgálata nélkül, csupán a vallomások szövegére hagyatkozva próbáljuk megérteni a kognitív és narratív pszichológiából, a szociológiából és az elbeszélés-elméletből kölcsönzött modellek és kategóriák alkalmazásával.

6 Bakócz és Szatmári György pécsi püspök, a vizgálatra delegált bíró kapcsolatára, környezetük összefonódására, a körmendi eljárás végrehajtóinak esztergomi kötődéseire lásd részletesebben Erdélyi 2002b.

7 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 24v–25r.

8 Jelen írás a jegyzőkönyv feldolgozásának szentelt disszertáció „forráskritikai” fejezetének része, amely egyúttal a külső körülmények szokásos vagy – a befolyás gyanúját erősítő – rendkívüli természetét is vizsgálja.

Tények, történetek

A tanúk saját tudásának beazonosítása során mindenekelőtt azzal a problémával kell szembesülnünk, hogy a rendelkezésünkre álló jegyzőkönyv – egy rutinos szentszéki közjegyző és segédje alkotása – harmadik személyben és latinul íródott. Ebből kell következtetnünk arra, hogy a tanúk mit válaszoltak (természetesen magyarul) a felolvasott vádakra, valamint az ágostonosok előírt és a bíró saját kiegészítő kérdéseire. Némileg egyszerűsítve a helyzetet: a vallomások átíratából a vádpontok és az Ágoston-rendi kérdőív szövegét kivonva kapjuk meg azt, amit a tanúk maguktól, nem csupán az elhangzott vádakat vagy a kérdéseket elismételve, parafrázálva mondtak. Ezt az összehasonlítást elvégezve azt találjuk, hogy a tanúk tárgyi-tartalmi többlettudása azokban a történetekben található, amelyeket egyfelől a vádakat hallva meséltek, másfelől a bíró további kérdéseire feleltek. Ezeket a történeteket kell tehát közelebbről megvizsgálnunk, ha meg akarjuk érteni a kihallgatás eseményét.

Történet alatt olyan szövegegységet értek, amely a szerzetesek tetteiről, velük kapcsolatos eseményekről szól.⁹ Amennyiben azonban ez a vádban is említett esemény (pl. nőket vittek a kolostorba), szükséges, hogy ezenkívül tartalmazzon olyan konkrétumokat, amelyek a vádban vagy a kérdésben nincsenek (időpont, nevek, helyszín). De azt a néhány esetet (kb. tíz) is számításba vettem, amikor a tanúk a vádakra nem foglalt egyéb eseményt csupán megemlítik, anélkül, hogy „igazi” történeté formálnák.¹⁰ Az elbeszél események jellege szerint két történettípus különböztethető meg: hallunk egyszerű, rendkívüli dolgokról, amelyeket különlegességük miatt tartottak a tanúk elbeszélésekre érdemesnek,¹¹ míg az események másik részéről épp jellegzetes, gyakori voltak miatt mesélnek.¹² E két kritérium – az elbeszélés kidolgozottsága és az esemény típusa – szerint a történetek három csoportba sorolhatók. Az egyedi eseményeket megörökítő elbeszélések száma negyven körül van. Ha ehhez hozzáadjuk a részletesen ecsettelt, jellegzetes eseményeket,¹³ mintegy ötvenöt történetet számlálunk. A szintén gyakori je-

⁹ A történetyszerűség tartalmi feltételeiről szóló elképzelésekre lásd László 1999: 66–70. Nem történet tehát: „tudja, hogy az ágostonosok idejében csupán egyetlen barát vagy szerzetes volt a kolostorban, [...] és az is sánta volt”. Amint az sem, hogy „Csákányi Dombó Gergelytől hallotta, hogy a barátok [...] gyakran vittek rossz hírű nőket a kolostorba és a refektóriumba, és ott társalogtak velük” – mivel ezzel nem tudunk meg semmi újat a barátokról. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 43v, 38v.

¹⁰ Ilyen pl. az, hogy „hitelt érdemlően hallotta, hogy az egyik ágostonos perjel [...] teherbe ejtett egy nőt”. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 71r.

¹¹ Ilyen pl.: „Balázs fráter [...] elitta a breviáriumát az egyik jáki kocsmában, amit végül a barát perjele váltott ki a kocsmárosról”. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 54v.

¹² A misék elmaradása kapcsán a kölkedi plébános mesélte, hogy „...néhányszor, sőt legalább hétszer is látta, amint Antal fráter a hívek kérésére a mise celebrálásához készülődött, de mivel ministránsa, aki a misézésben segítette volna, nem volt, kénytelen volt a miseruhát levetni anélkül, hogy a misét elmondta volna, és így az ájtatos hívek zavartan és méltatlankodva távoztak. Ennek idejére, hónapjára és napjára pontosan nem emlékszik, de úgy véli, hogy az ágostonosok eltávolítása előtt két-három évvel történt.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 73v.

¹³ Pl.: „...összejárt a barátokkal, és gyakran látogatta a kolostort azért, hogy az istentiszteleteken részt vegyen. Gyakran beszélt a barátokkal és kérdezte őket, hogy miért hanyagolják el ennyire az istentiszteleteket, akik erre azt felelték, hogy kevesen vannak, és nincs amiből megéljenek, ezért nem tudják az istentiszteleteket elvégezni.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 92r.

lenetekről szóló, de laposabban előadott történetekkel¹⁴ együtt végül ez a szám hetvenötöre növekszik.

A történetek a tanúk (rendszerint kikérdezett) „tudomása” tekintetében két nagy csoportba sorolhatók: egy részük személyes élményen, aktív részvételen vagy passzív szemlélődésen alapult. Sokan azonban olyan eseményekről számoltak be, amelyekről másoktól hallottak. Ez esetben a tanúk néhányszor nevének nevezik azt a résztvevőt, szemtanút vagy szintén csupán hallomásból értesült – személyt, aki az eseményekről nekik beszámolt. A jellemző mégis inkább az volt, hogy tudásuk a közszájon forgó híreken alapult (*audivisset communi fama*).¹⁵ Amint egyesek konkrétabb megfogalmazásából is kiderül, a kihallgatáson elhangzó történetek a körmendiek és környékbeliek mindennapos tevékenységével és szórakozásával együtt járó beszélgetéseinek formálódtak.¹⁶ Az ágostonosok eltávolításával járó első vizsgálat és a fellebbezésükre induló újabb eljárás hírének hatására ezek az utcai, piaci, kocsmai, templomi beszélgetések feltehetően nemhogy ritkultak, hanem inkább intenzívebbé váltak. A plébánián zajló kihallgatás így e folyamatos közösségi kommunikáció újabb színterének is tekinthető, ahol a bíróval folytatott beszélgetésbe már azok a történetek is beépültek, amelyeket az egybegyűltek a vizsgálat két napja alatt meséltek egymásnak, illetve amelyek az ez idő alatt a tanúk és a jelen lévő ágostonosok között lezajló interakciókról szóltak.¹⁷ A körmendi vizsgálat ugyanis úgy zajlott, hogy május 15-én, szombaton reggel, a tanúk egymás – és a peres felek képviselői – jelenlétében, kezüket sorban (*corporaliter successive*) a Szentírásra téve megesküdték arra, hogy az igazat fogják mondani, majd ezt követően két napon át, vasárnap estig (vagyis igen nagy iramban), s amint a szokás diktálta, elkülönítve-egyenként (*seorsum et singulatim*) folyt a tanúk kihallgatása.

A tanúk történetei tehát, amelyek évtizedekkel korábban vagy éppen a kihallgatás napján megesett epizódokról szólnak, egyfelől az emlékezés, másfelől a közösségi kommunikáció termékei. (Sokszor nem is tudjuk, melyik esettel állunk szemben.) A kognitív és narratív pszichológia bizonyos feltevései, elméletei azonban lehetőséget adnak arra, hogy a történetek mindkét típusát együttesen vizsgáljuk. Kísérletek igazolják ugyanis, hogy a történeteket létrehozó mentális és társas folyamatok egy-

14 Pl.: „...mind Körmend mezőváros lakóitól, mind pedig a városon kívül lakóktól hallotta, hogy amikor az ágostonosok idejében néhányszor reggelente a körmendi kolostorba mentek, hogy misét hallgassanak, hasztalan várakoztak sokáig, mégsem miséztek.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 42v.

15 Míg a konkrétan megnevezett személyek száma tíz alatt van, a tanúk 95-ször hivatkoznak a *fama publicára*, amit még tovább növelnek a „mivel hallotta” jellegű válaszok.

16 Lásd pl.: „olykor azt beszéltek a polgárok (*fuit sermo et rumor inter cives*), hogy kidobják a barátokat hanyagságukért”; „gyakran mondogatták a polgárok maguk között, hogy az ágostonosok nagyon istentisztelet-végzése miatt nem kell nekik alamizsnát adniuk”; „látta és sok hiteltérdemlő embertől hallotta, hogy Szent Ágoston rendjének barátai a [...] kocsmákban paraszttal és laikusokkal mulatoztak és részegeskedtek”. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 90r, 100v, 61v.

17 Az elsőként kihallgatott egyik körmendi pap mesélte: „a tegnapi nap azt mondta az Ágoston-rendi barátoknak, akik akkor Körmeden voltak, hogy csak a kolostorkert tíz forinttal többet ér most annál, mint amikor ők laktak itt, [...], az obszervánsok annyira helyreállították a kolostorépületeket”. A kihallgatás során zajló beszélgetésekre lásd pl.: „egyik tanútársától hallotta, akinek a nevére nem emlékszik”. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 31v–32r, 42r.

mással alapvető megegyezéseket mutatnak, aminek az oka abban sejthető, hogy a hétköznapi emberi gondolkodás-tudás, így az ezt szervező emlékezés és a kommunikáció is szerkesztett történetek, narratívumok megértésén és elmondásán alapul.¹⁸ Mindkét jelenség mechanizmusa röviden konstrukcióként – semmint pusztá reprodukcióként – értelmezhető, amelynek most a kezdeti és a végső fázisa érdekes számunkra. Az észlelés (látás, hallás, stb.) az emlékezés konstrukciós teóriája szerint nem csupán érzékelés, hanem attitűdnek vagy hozzáállásnak nevezett (ismereti, érzelmi és akarati-szándékbeli tényezőkből álló) pszichológiai állapot hatása alatt megy végbe. Konkrétabban ez annyit jelent, hogy egy-egy kiugró részletre vagy élmények tömegére épülő attitűd igazolására építjük fel a helyzet egészét, a részleteket (Bartlett 1985: 274–309). Amint az emlékezés is az érdekeltség, az érdeklődés függvénye, a hírek továbbadása is csak akkor jön létre, ha a tárgyukat képező események kellőképpen fontosak, másfelől ha a hírek ritkák és hiányosak (Allport–Postman 1947). Ami pedig a folyamat második fázisát illeti, a tudásanyag módosulása a felidézés, illetve újraközlés során tovább folytatódik azáltal, hogy ezt fokozottan az attitűd vezérli, s a felépítés bizonyos sémák segítségével megy végbe. „A felidézés nem más, mint meglévő cselekvéses sémáinknak megfelelő szelektív rekonstrukció” (Pléh 1998: 369). Ezért míg például az események sorrendjét könnyen megjegyezzük, az egyéb részleteket, főleg az ismeretleneket elhagyjuk, vagy meglévő tudásunknak megfelelően átalakítjuk, másokat pedig hozzáadunk. Mivel pedig „az egyszerű történetek szerkezetének kulcsa, a keresett kitüntetett séma az emberi cselekvés szerkezetében keresendő”,¹⁹ nem meglepő, hogy a történetek továbbadása során hasonló törvényszerűségek érvényesülnek: a részletek jelentős részének elvesztése után a megmaradók felerősödnek, és a jelentéstartalom központi helyére kerülnek.²⁰

Annak ellenére tehát, hogy az emlékezés megbízhatósága és pontossága nem az észlelés közvetlen vagy közvetett módjának a függvénye, nem alaptalan a vétek bizonyítására törekvő korabeli peres eljárásoknak az a megkülönböztetése, amely nagyobb bizonyító erőt tulajdonított a szemtanúk beszámolóinak, mint a szemtanúktól hallottakon alapuló vallomásoknak. Az utóbbi esetben ugyanis a valóság már többszörös torzításon ment keresztül. Az is jogosnak tűnik, hogy a „pusztá hallomás” alapuló tudást kevésbé tartották megbízhatónak,²¹ mivel a kommunikáció útján

18 Az erre vonatkozó pszichológiai elméletekre összefoglalóan lásd László 1999: 42–51.

19 Az emlékezeti történetkutatás eredményeire összefoglalóan lásd Pléh 1998: 369–371.

20 A híresztelések, a szóbeszéd természetének szentelt alapvető munkájában az amerikai szerzőpáros, Gordon W. Allport és Leo Postman a hírek terjedésének három szabályszerűségéről beszél. 1. Az *el-szegényedés* törvénye az információ tartalmi csökkenését, egyes – elsősorban a szokatlan – részletek elfelejtését, kiejtését jelenti. 2. Ez a csökkenés a megmaradt elemek hangsúlyainak átalakulásával jár (a *hangsúlyozás* törvénye). 3. Végül a válogatás és átalakítás menetét a fő téma szervezi, s az *asszímilációt* a befogadó ismeretei, előítéletei, érdekeltsége stb. irányítják.

21 Werbőczy a tanúvallatás feltételeiről: „Harmadszor szükséges az a mód, hogy a tanú a véghez vitt dolognak, amelyre nézve kérdezik, módja felől nyilván és világosan tegyen vallomást; vajjon magát a dolgot és az ügy érdemét tudomásból vagy hallomásból ismeri-e? Vagy talán annak szájából hallotta-e a szóban forgó cselekmény lefolyását, a ki ezt elkövette? Mert pusztá hallomásnak nem szokás és nem kell helyt adni.” Werbőczy István Hármaskönyve. II. rész. 27. cím

terjedő elbeszélések az ismételt egyéni felidézésekhez képest – amint pszichológiai kísérletek bizonyítják – fokozottan torzulnak (Pléh 1979). Ennek okát könnyű belátni: az első esetben nemcsak a tudásanyag reprodukálásával, de az észleléssel járó torzítás is minden alkalommal ismétlődik.

Gondolatmenetünk szempontjából azonban most nem a módosulások eltérő mértékére, hanem azonos természetére vonatkozó felismerés érdekes. E tételből kiindulva megvizsgálhatjuk, hogy vajon e történetek és variánsaik – függetlenül attól, hogy az emlékezés vagy a közösségi kommunikáció termékei – a vázolt mechanizmusok valószínű nyelvi megfelelői, leképeződései-e. Ebből ugyanis a tanúk vallomástételi stratégiáira, őszinteségükre vagy befolyásoltságukra következtethetünk.

Vélemények, vágyak, érzelmek

A röviden vázolt változásokon túl a vallomások és a valóság kapcsolatában további áttétekkel kell számolnunk az események és az emlékezés-elbeszélés ideje közötti különbségből, illetve az emlékezés társas aspektusából adódóan. A történetek, emlékek narrációja egyfelől azért tekintendő szintén konstrukciónak, mert az emlékező a múltbeli cselekvéseket nemcsak leírja, rekonstruálja, de egyúttal interpretálja, magyarázza és értékeli is. Így a tanúk is egyfelől beszélnek a szereplők *egykori* tudattartalmairól: az érsek motivációiról, az emberek és a közösség (köztük saját maguk) barátok iránti hozzáállásáról, haragjáról, megvetéséről és gúnyáról. Ezen túlmenően *aktuális* attitűdjeikről is kikérdezték őket: el kellett mondaniuk, hogy melyik rendet szeretnék a kolostorban látni a jövőben, s hogy milyen a kapcsolatuk a szerzetesekkel (haraggal vagy szeretettel viseltetnek-e irántuk). Összességében tehát a történetek tényszerű rekonstrukcióján túl az eseményeket és a cselekvőket – köztük önmagukat is – aktuális helyzetük és tudásuk függvényében ábrázolják.

A társadalomtudományok alaptézisei közé tartozik immár, hogy az egyén szubjektív valósága a társadalmi-történeti „valóság” függvényében változik, hozzá igazodik.²² Ez azért érdekes számunkra, mivel a körmendiek mindennapi valóságát alkotó beszélgetései és interakciói jelentős átalakuláson mentek át a Bakócz-féle reform következtében. A ferencesek megjelenésével ugyanis ezután nem iszogatni, kikapcsolódni és beszélgetni, hanem misére és zsolozsmára jártak a kolostorba. Megszűnt a részegen az úton heverő vagy a kocsmában veszekedő barát korábban nem ritka látványa. A kolostor új lakói helyett inkább a kolostor és kertje helyreállításán fáradoztak. Mivel tehát a mindennapi valóságnak ebben a megváltozott és immár magától értetődő keretében nyilatkoztak az elmúlt dolgokról, szavaik értelmezéséhez segítséget nyújthat számunkra a *reszocializáció* fogalma, amely az ilyen töréseket kísérő mentális konverziós műveleteket jelöli. „A reszocializáció során átértékeljük a múltat, hogy megfeleljen a jelen valóságának, azzal a hajlandósággal, hogy hátravetünk a múltba olyan elemeket, amelyek akkor szubjektíve nem álltak

²² A pszichoszociális identitás jelenségkörével kapcsolatos elméletekre összefoglalóan lásd Pataki 1995–1996.

rendelkezésre” (Berger–Luckmann 1998: 224). A személyes átváltozások, az *identitás újrarendeződése* tehát elsősorban nem felejtés révén, hanem az emlékek átdolgozásával, egyes tények felnagyításával, mások elhallgatásával, átszínezésével, kitalálásával megy végbe. „Miután nem a régi, hanem az új valóság tűnik az ember számára teljesen kézenfekvőnek, ez a folyamat abszolút »őszinte« lehet” (Berger–Luckmann 1998: 221). Ilyen átalakulási folyamat áll talán annak hátterében, hogy a vallomásokban jelentős feszültséget észlelhetünk a tanúk (és általában a hívek) barátok iránti egykori ambivalens, a cinkosságtól a hangos felháborodásig terjedő és a kihallgatás során deklarált, egyöntetűen elutasító, ágostonosellenes hozzáállása között. E magyarázati lehetőség már csak azért is valószínűnek tűnik, mert a legnagyobb változás az egykori cimborák vallomásában érzékelhető. Márpedig a külső körülmények megváltozása következtében leginkább nekik volt szükségük szubjektív valóságuk átrendezésére, amit az alábbiakban részletesen is bemutatok.

Az alkalmat és az aktuális keretet ugyanakkor a szerzetesek és a hívek, köztük a tanúk egykori kapcsolatának ábrázolásához a kihallgatás szituációja, a bíró és a tanú – a szociálpszichológiában aszimmetrikusnak nevezett – interakciója nyújtotta. Ebben a kommunikatív helyzetben a kérdezett igyekszik minél kedvezőbb képet kialakítani magáról a kérdezőben és az általa képviselt intézményben.²³ Így a körmendi tanúk vallomását is erősen befolyásolhatta, hogy a nyílt párbeszéd során milyen hallgatólagos feltevésekkel éltek a bíró személyes és hivatalos elvárásairól, akiben ugyanakkor láthatták mind az egyház, mind a földesúr magas státusú képviselőjét; mit gondoltak helyes viselkedésnek és válasznak a közvetlen interakció során, vagy éppen mit feltételeztek a vizsgálat következményeiről, tétjéről. Ez a látens kommunikáció így tehát további áttételeket hoz létre emlékezés és valóság kapcsolatában, amit nekünk is érdemes lesz figyelembe vennünk.

A közösség történetei

Az alábbiakban először tehát azt vizsgálom, hogy a tanúk történetei az emlékezeti-kommunikációs folyamatok valószerű nyelvi reprezentációi-e. E *formai* elemzést követően a történetek elmondása során létrejövő további áttételeket próbálom a szövegben kitapintani és egyúttal megmagyarázni. Az emlékek *egyéni* felidézése és *társas* interakció keretében történő narrációja során létrejövő változások ismeretében – amelyek torzítják „adatainkat” – a történetek végül, ezúttal „eredeti” *szociális* közegekben, a közösségi kommunikáció elemeiként kerülnek terítékre. Itt tehát úgy

²³ Időben távoli volta ellenére a sikeres kolostorreformot követő körmendi kihallgatással bizonyos tekintetben analóg az a modern helyzet és vizsgálat, amely az országgyűlési választásokat követően a választókat korábbi szavazataikról kérdezi egy kérdőíves interjú keretében. Az emlékezeti tévedéseket (a győztes utólagos szavazatszerzéseit) a kutatók a megváltozott valósághoz és a kérdező feltételezett elvárásaihoz való alkalmazkodás jelenségkörében értelmezik, lásd Angelusz–Tardos 1999: 525–544. A történések között mindenképp a személyes dokumentumokkal és orális történettel (napló, memoár, interjú) dolgozóknak kell szembesülniük az emlékezés problematikájával. Lásd Gyáni 2000.

tekintem az elbeszéléseket, mint a körmendi és környékbeli hívek körében az ágostonosokról közzaján forgó híreket. Mint tudjuk, az Ágoston-rendiek azzal érveltek, hogy e hírek rágalmak: minden valóságálapot nélkülöző rosszindulatú híresztelések, illetve utólagos koholmányok. A történetek valószerű vagy a mögöttes társadalmi viszonyokba nem illeszkedő természetét most is próbára tehetjük, mégpedig arra a feltevésre alapozva, hogy a közösség és a *publica vox et fama* – fordítjuk akár közbeszédnek, közvélekedésnek, pletykának vagy szóbeszédnek – szerveződése, tulajdonságai között megfelelések, illetve ok-okozati összefüggések léteznek. Ez egyrészt azt a feltételezést takarja, hogy minél összetartóbb-szorosabb egy közösség, annál nagyobb szerep jut a közösen kialakított vélekedéseknek, ismereteknek, elvárásoknak.²⁴ Másfelől arra ösztönöz, hogy a közösség tagjai által osztott nézetek *tartalmi* szerveződésének, így esetünkben konkrétan az egyes történetek kiválasztódásának és népszerűségének okait a közösség igényei, érdekei, identitásképző folyamatai összefüggésében keressük (Assmann 1999: 29–49; Jovchelovitch 2001; összefoglalóan László 1999: 94–111). Így az egymásról – miként Körmenten a barátok és társaik deviáns megnyilvánulásairól – folytatott hétköznapi beszélgetések konkrét témájuktól és irányultságuktól függően sokféle szerepet játszhatnak egy csoport vagy kis közösség életében: erősíthetik az összetartozás érzését, szolgálhatják a csoport önmegjelenítését, az értékek megerősítését, az együttműködés szervezését és a konfliktusok kezelését, de a szórakozás eszközeivé is válhatnak.²⁵

A TANÚK STRATÉGIÁI

Emlékezés vagy meggyőzés? A történetek valószerűsége

Az ágostonosok kérdőívükben azt írták elő, hogy amennyiben a tanú általánosságban megerősíti a körmendi barátok hanyag vagy botrányos életére vonatkozó vádakot, a bíró kérdezze ki tőle a részleteket: így például a szerzetesek kocsmái részegeskedéseiről és civakodásairól szóló vád kapcsán azt, „hogy a barátok ezt mikor tették, kiknek a jelenlétében és hol, s a tanú akkor mit csinált ott a barátokkal, illetve mi volt az alkalma vagy tárgya a veszekedésnek vagy vérontásnak”.²⁶ Azt mondhatjuk tehát, hogy a tanúk tudásának hitelességét a részletek ismeretétől, emlékeik konkrétságától tették függővé.²⁷ A kérdés az, hogy a tanúk milyen stratégiát

²⁴ Pataki–Hunyadi 1972: 176. Lásd még Pataki 1999. A szerző a csoportelbeszéléseket a csoportkohézió és a csoportidentitás mozzanataiként értelmezi: egységesülő csoportban egyneműsődő csoportelbeszéléseket feltételez, ez alatt azt értve, hogy tartósabb csoporttörténet esetén egyre több elbeszélés rögzül és őrződik a csoport kollektív emlékezetében, az egyéni referenciájú és egyéni emlékezetben őrzött történetek rovására.

²⁵ Vö. Gluckman 1963, Elias–Scotson 1994. A hétköznapi közösségi kommunikáció – itt alkalmazandó – funkcionális megközelítésével szemben vagy ezt kiegészítve mások ennek önkéntelen, ellenállhatatlan természetét, az egyén szociális identitásának mozzanatát hangsúlyozzák: „The compulsion to speak is neither a calculation of advantage nor a breakdown of the system; it is rather a symptom of the way the self is defined and asserted.” Jenkins 1999: 203.

²⁶ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 29r.

²⁷ A konkrét részletek, „valóságéffektusok” szerepére az elbeszélésben lásd Barthes 1982.

követtek: megelégedtek emlékeik minél pontosabb – de az emlékezés természetéből adódóan töredékes – felidézésével és közlésével, vagy inkább a befogadó által elvárt konkrét részletek manipulálásával az ágostonosok vétkeinek minél meggyőzőbb ábrázolására törekedtek.

Mintegy hetven olyan történet hangzott el, amelyekben szerepeltek pontos részletek. Néhány alkalommal már a felütés nagyon konkrét és meggyőző: „Tudja, hogy amikor egyszer az Ágoston-rendi barátok vízkereszt előünnepén, szokás szerint, a körmenettel mentek”[...]; „Látta Antal ágostonos frátert körülbelül három évvel ezelőtt a kocsmában, és amikor a barát”[...]. Ezekben az esetekben a barátok kihágásairól szóló történetek hitelességét az is fokozza, hogy a rutin feladatvégzés, a szokásos szórakozási lehetőségek vagy az ünnepi rituálék körforgásába ágyazva jelennek meg. A vétket szülő alkalmak rendszeressége pedig egyúttal – jóllehet a tanúk csak egy-egy alkalomról beszélnek – a vétkek mindennapiságát is sugallja.

Ha nem is a kezdet kezdetén, de a történet előrehaladtával a tanúk sokszor maguktól beleszövik történeteikbe az egyedi részleteket. Lehetett ez az információ forrásának („Jáki Baramo Antaltól hallotta”[...]); a kocsmák házigazdáinak („Pajterak Kristóf, körmendi szíjgyártó kocsmájába ment”[...]), a barátok kártyapartnereinek vagy az események egyéb fő- és mellékszereplőinek a megnevezése. Máskor a barátok kártyavesztéséről vagy a játék feltételeiről számolnak be körültekintően: „Látta, sőt ebben gyakran maga is részt vett, hogy a barátok még éjfél után is kártyáztak, és aki a kártyán vesztett, az fizette másnap a bort, amint korábban erről maguk között megegyeztek.”²⁸ Noha az események felemlegetett helyszíneit (fürdő, verekedés a kolostor kerengőjén, menekülés a kertből, stb.) és időpontjait (napnyugta után, Szent Zsigmond napján, télen és nyáron, három évvel ezelőtt, stb.) tovább sorolhatnám, kiegyensúlyozott képet akkor kapunk, ha figyelmünket azokra az esetekre fordítjuk, amikor a tanúk egyetlen konkrétum említése nélkül erősítik meg a vádakat. Íme egy ebben a kategóriában tipikusnak mondható válasz az ötödik vádra: „gyakran látta a körmendi ágostonos barátokat kocsmákban forgolódni, le-részegedni és egymást szidalmazni, nemkülönben laikusokkal olyan szócsatákat vívni, hogy néha kevésen múlt, hogy fegyverhez nem nyúltak.”²⁹ Mivel pedig a válaszok többsége (száz felett) ilyen általam történetnek nem számított részekből áll, jogosnak tűnik, hogy azt tekintsük jellemzőnek, hogy a tanúk nem próbálták a befogadót a részletek manipulálásával az Ágoston-rendiek vétkességéről meggyőzni.

Érdeemes megfigyelnünk azt is, hogy mi történik akkor, amikor a bíró kérdez rá utólag a nem említett momentumokra. Az egyik szembeötlő jelenség, hogy a tanúk ezekre sokszor nem tudnak felelni. Ezt akár nyíltan ki is mondják, vagy semmitmondóan válaszolnak, például a „kikkel ittak” kérdésre így: laikusokkal, parasztokkal, papokkal, részegesekkel. A „hol ittak” kérdésre így: körmendi és falusi házakban. Vagy a „honnan tudja” kérdésre a nem túl informatív „mivel hallotta” a felelet. „Nem emlékszem” válaszként 35-ször hangzott el, ennek elsőprő többsége (31) az amúgy részletes elbeszélésekben található. Az események időpontját firtató kérdé-

²⁸ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 67v.

²⁹ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 45v.

sekre szűkítve a képet: tizenegyszer olvashatjuk, hogy „az évre [...] nem emlékszik”. Ehhez jön három olyan kérdésmegkerülő válasz, mint amilyen például a „különböző években és időkben”. A bíró kérdésére adott pozitív feleletek száma ezzel szemben mindössze nyolc. Az emlékek időbeli elhelyezésénél is nehezebben birkóztak meg a tanúk a cselekvők beazonosításával, megnevezésével,³⁰ ugyanakkor a helyszínekre viszonylag jobban emlékeztek.

Mindebből két dolgot tartok érdemesnek hangsúlyozni. Egyfelől azt, hogy a tanúk nem-tudásukat nyíltan hangoztatták, így a kérdezőt ezáltal kielégítetlenül, a majdani befogadót pedig kétségek között hagyták. A tanúk azonban ezzel mit sem törődtek. Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy ne törekedtek volna emlékeik minél pontosabb rekonstruálására, mert noha a nevekre és időpontokra nem emlékeztek, a cselekvések módjáról meglepően életszerű leírásokat adtak.

Tudja, hogy az egyik barátot, akinek nevére nem emlékszik, társai koldulni küldték messzi részekre. A barát visszatérte után pénzt rejtett el magánál a perjel és a barátok elől, majd egy nap betért Paÿertak Kristóf körmendi szíjgyártó házába, ahol akkor bort mértek. Ivás közben egy kuriálissal vitába keveredett mintegy négy évvel ezelőtt, a napra nem emlékszik, akivel végül ököltre mentek. Ennek során a barát oly erővel zuhant a földre, hogy félholtak nézett ki; a barátot tehát a földre vetve a kuriális a kezével megérezte, hogy a barát zsebében pénz van, amit elvett tőle, majd egy részét magánál tartva a maradékot visszahelyezte. A barátot végül a kocsmából a kolostorba kísérték [...]. Ezt onnan tudja, mivel hallotta Albert atyától, tanútársától, és más papoktól, akik jelen voltak, s akiknek nevére nem emlékszik.³¹

A cselekvők – a beszélő által megint csak hallomásból ismert – mozgulatai máskor is szinte meglevenednek a szemünk előtt:

Halyathi Mihály iskolamestertől hallotta, hogy az egyik körmendi barátal, aki a kolostorban nem mert kártyázni, Mihály sokat játszott az erdőben, mivel mindketten titokban akarták ezt tartani. Egyszer azonban játék közben összevesztek, egymás haját húzták, és egymást kézzel, tenyérrel, ökölrel ütötték. Az időre, hogy ez mikor történt [...], nem emlékszik, de úgy hiszi, hogy mintegy négy évvel ezelőtt.³²

Az utolsó idézett mondat egyúttal az emlékek keresésének és egyben a bizonytalanság közlésének egyik tipikus nyelvi megnyilvánulása.³³ Ezek egy része ráadásul nem is a bíró kérdéseire adott reakciók, hanem az emlékezést segítő belső párbeszéd nyelvi reprezentációja: „amikor ő még a körmendi iskolában tanult, csupán

30 Lásd pl.: „Miután megkérdezték a tanút, azt felelte, hogy a barátok által a kolostorba bevitt nők nevét nem tudja, sem a barátokét, mivel ezzel nem törődött, s a történetk évére, hónapjára és napjára sem emlékszik.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 72v–73r.

31 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 88v–89r.

32 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 76v–77r.

33 Lásd még pl.: „de anno tamen ac quotiens et in qua domo non recordatur, quatenus sepius et in diversis locis id fecissent”. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 92r.

egy Máté nevű barátot látott a kolostorban, aki miután meghalt, *amennyire emlékezni tud*, üresen állt a kolostor.”³⁴

Végül érdemes megfigyelnünk az események időbeli elhelyezése végett leggyakrabban alkalmazott stratégiát. A tanúk úgy segítettek magukon, hogy a publikus eseményhez – amelyek pontos időpontját nem tartották szükségesnek megjegyezni³⁵ – fűződő emléküket személyes emlékeikkel kapcsolták össze. Így a hidashollósi plébános onnan tudta, hogy az húsz éve volt, amikor Máté fráter lakta csak a kolostort, mivel ez egyben fontos fordulópont volt a saját életében is: ekkor szentelték pappá, és tartotta első miséjét.³⁶ A csákányi plébánost pedig körmendi múltja vezette a hanyag istentisztelet-végzés évszámok közé illesztésében: mindez, amennyire vissza tud emlékezni, körülbelül az Úr 1503., 1504., 1505. esztendejében, és az azt megelőző és követő években történt, „mely években egykor ő a körmendi iskolában, majd mint káplán működött, és gyakran járt a kolostorba”.³⁷

Összességében úgy tűnik tehát, hogy a tanúk nem törekedtek a részletek kitalálásával a befogadó meggyőzésére. A történetek felépítése az emlékelőhívás mechanizmusait tükrözi. Akárcsak a történetvariánsok, amelyekben – az emlékezés és a halottak tovább mesélésének természete szerint – a központi cselekmény stabilitását, az egyéb részletek ellentmondásait, a nyilvános eseményhez fűződő személyes érdekelttség hatását figyelhetjük meg. A történetvariánsok abból adódnak, hogy egy-egy eseményről többen is beszéltek: a 75-féle történet így összesen 127-szer hangzott el. A 40 egyszeri eseményről szóló történetre koncentrálva: 36-ot csak egy-egy tanú adott elő, 4 ugyanakkor többször ismétlődött.

1. táblázat

A történetek témája	A történetek száma	Ismétlődő események, történetek	Az ismétlődés száma
Liturgikus mulasztások	6	–	0
A kolostorépületek elhanyagolása	2	A polgárok újjították fel a kolostorépületek egy részét	8
Kocsmai jelenetek	11	–	0
Szexuális kihágások	19	Egy szerzetes teherbe ejtett egy nőt	5
		Az éjszakánként gyanús helyeken mászkáló frátert az egyik körmendi polgár megverte	5
		A várnagy Mihály frátert szeretőjével rajtakapta és megbüntette	17
Egyéb	2	–	0
Összesen	40	4	35

34 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 75v. Lásd még: „sok évvel ezelőtt, amelyekre jobban nem emlékszik, tudja, hogy némely barátok [...]”. Uo. fol. 90v. A társas környezetben zaljő, emlékeztető kérdésekkel segített emlékezésre és az egyéni emlékező – ehhez hasonlítható – belső párbeszédére, az emlékezés tudatosságát leképező metakognitív kifejezésekre lásd Kónya 1999: 546–550.

35 Amint az egyik körmendi mondja: „nem emlékszik, melyik évben volt az, hogy Antal fráter egyedül élt a kolostorban, mivel nem számolta.” (Amúgy nemrég, 1514-ben lehetett.) BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 67r.

36 „tudja, hogy húsz évvel ezelőtt, amikor ő [...] első miséjét celebrálta, csak egyetlen fráter volt, egy Mihály nevű, akit olykor látott misét mondani”. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 78r.

37 fol. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 64v–65r.

A szerzetesi szüzesség megszegésének vádja kapcsán öt tanúvallomásban felbukkanó eseményben mindenkinek valami más volt az ismert vagy fontos. Ketten csak annyit hallottak, „hogy a barátok egy nőt teherbe ejtettek”. Nádasdi Ferenc már egy perjelről beszélt, de a nevére nem emlékezett.³⁸ Ehhez az egyik idős körmendi polgár hozzátette, hogy a perjeltől született „fiú még az anyjával lakik. Az anya pedig nem tagadja, hogy a baráttól fia fogant volna, és ezt ő maga is a mondott nőtől hallotta, de egyébként is ez a hír járja.”³⁹ Büki György, aki ekkoriban nemesként Körmenden lakott, s felesége kapcsolatai révén az átlagnál többet tudott a barátok szeretőiről, azt is elmondta, hogy „Ferdénos Margit esett teherbe a perjeltől és szült neki fiút, aki most a körmendi disznópásztor”.⁴⁰

A körmendiek kolostorjavítási munkálataira négy tanú azért utalt röviden, hogy ezzel bizonyítsa: ami építkezés történt, azt sem a barátok végezték, enélkül pedig a kolostor még rosszabb állapotban lenne, sőt talán már össze is dőlt volna.⁴¹ Négyen azonban a barátok hanyagsága melletti érvelésüket megszakítva az építkezés helyére és idejébe kalauzolták a hallgatóságot: az ő vallomásukban maga az eseményről szóló történet szolgált bizonyosággal a barátok lustaságára. Rosos Simontól azt tudjuk meg, hogy ő maga nemcsak a munkálatokban vett részt, de „alamizsnával is hozzájárult az építkezésekhez mint a körmendi polgárok egyike, lehetőségeinek és hitbuzgalmának megfelelően.”⁴² Az építkezések a legfontosabbak és legemlékezetesebbek mégis azoknak voltak, akik a munkálatokért tisztségüknel fogva felelősséggel tartoztak. Nagy Pál elmondta, hogy „a barátok semmit sem vagy keveset építettek a kolostoron, annál inkább a polgárok, illetve ő maga tisztségénél fogva és a polgárok akaratából, amikor templomgondnok volt és a Boldogságos Szűzet tisztelő testvérület dékánja, [...] ami alatt a barátok neki és a polgároknak semmiben sem segítettek.”⁴³ Király György pedig azt mesélte, hogy „amikor ő körmendi bíró volt, és bírósága idején a város polgáraival a kolostor tetőzetét javították, az ágostonosok semmit sem segítettek, még egy követ, téglát vagy fát sem raktak egyik helyről a másikra, ami miatt Körmend városának polgárai a barátokat nagyon megvetették.”⁴⁴ Az pedig, hogy a plébános hasonló szavakkal ecsetelte a barátok tétlenségét, azért nem meglepő, mert a tanúk a kihallgatás színpalái mögött maguk között is felidéztek, megbeszéltek az eseményt.⁴⁵

38 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 45r, 88v, 70v–71r.

39 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 91r.

40 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 105r.

41 „...abban az időben, amelyre vissza tud emlékezni, a kolostor – mind az épületeket, mind az ágostonos barátok életvitelét tekintve – mindig rossz állapotban volt, mivel amint nem igyekeztek életmódjukat megjavítani és rendbeszedni, úgy hanyagolták el az épületeket is, sőt a templom tetőzetét és a kerengőt nem a barátok, hanem a körmendi polgárok állították helyre, ami nélkül a kolostor falainak egy része – úgy hiszi – már romokban állna.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 65r.

42 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 84v.

43 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 86v.

44 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 99r.

45 „...tanútársától, Nagy Páltól hallotta, aki az ágostonosok idején templomgondnok és dékán volt, de ő maga is látta saját szemével, hogy amikor a körmendi polgárok a kolostorépületeket javították, a barátok a legkisebb dologban sem segítettek nekik, egy követ vagy bármi egyebet odébb nem tettek vagy emeltek volna, hanem az építkezés ideje alatt úgy viselkedtek, mintha a kolostorhoz

Akárcsak azt a néhány évvel korábban történt botrányos epizódot, amely a kihallgatás során a többi messze felülmúlva 17-szer is szóba került. Azt, hogy a mindennapos beszélgetések kedvelt témája volt, az is mutatja, hogy az eseményt elbeszélő 17 tanú közül csak négyen voltak szemtanúk vagy valamiképpen résztvevők. Az ő beszámolóiknál azonban jóval egyszerűbb, ismétlődő alaptörténet a következő: egyszer a körmendi várnagy az egyik barátot a cellájában egy rosszhírű nővel (*mulier suspecta*) találta, mire a barátot a várban fogva tartották, a nőt pedig a város közepén pellengérré állították, majd száműzték a városból.⁴⁶ Ehhez jön néhány egyöntetűen, de szűkebb kör által felidézett cselekménymozzanat: a fráter színleg lelki nővérenek (vagyis keresztségben testvérenek) nevezte a szeretőjét, akit a baráttal együtt először a várba vittek, majd ráadásul a pellengéren megvesszőztek. Miután a várnagy néhányak – köztük papok – kérésére szabadon engedte a barátot, a kolostori éléskamrában láncra verték, innen azonban hamarosan sikerült megszöknie. Az apró, egyedi kiegészítéseken túl (a főszereplők: Mihály fráter és Ferde Benedek várnagy, az eset nyáron történt, a párt meztelenül, illetve az ágyban találták, a barátot sokak szeme láttára vitték a várba) a cselekményről lényegesen többet csak azok tudtak, akik résztvevőkké váltak. Így például nemes Büki György elmondta, hogy a botrány előtt néhány nappal a barát az ő házában találkozott a szeretőjével, s miután hosszasan sugdolóztak, fivérnek és nővérenek szólították egymást.⁴⁷ Arról pedig az Ágoston-rendiek felügyeletével megbízott szuperintendenstől, Nagyliszikai Albert atyától értesülünk, hogy a megszökött barát Büki Oszvald házában várta be a barátnőjét. A szuperintendens talán azért tudott minderről, mivel a szerzetes szokése egyébként az ő lelkén száradt: a várnagy neki adta át, hogy mint felettese megbüntesse.⁴⁸ Végezetül pedig a személyek (pl. kecskédi nő vagy Büki Dorottya) és az

semmi közülük nem lett volna. Ezt látta, és igen csodálkozott, hogy a barátok a munkások közelébe sem mentek.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 88r.

46 Lásd pl.: „...az egyik ágostonos barátot egy nővel találták [...], s miután a várnagy elfogta, a várba vezették és ott őrizték egy ideig, a nőt pedig a pellengérhez kötözték és végül elűzték a városból.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 90v–91r. Ez a paráználkodáson ért, vagyis teherbe ejtett leányok és özvegyasszonyok szokásos büntetése volt. Lásd Úriszék, No. 119, 288, 479.

47 „...történt, hogy egy büki nő jött vendégségbe a tanú házába, majd utána hamarosan egy fráter érkezett, aki a tanú szeme láttára a nővel titkon és hosszasan beszélgetett. A társalgás végeztével – a tanú hallotta – amint a fráter a nőt nővérenek, ő pedig a barátot bátyjának szólította. A következő napon a barát ezt a nőt bevitte a kolostorba, ahol az néhány napig bent tartózkodott, mialatt a tanú urának ügyeiben a várostól távol volt. Visszatértekor értesült róla, hogy Ferde Benedek várnagy a barátot a nővel együtt a kolostori cellában elfogta, a szerzetest a várba vezették, a nőt pedig a város főterén álló pellengérhez kötözték és megbüntették, végül pedig nagy botrány közepette és a rend szegényére a városból elkergették. A nőt – mondja a tanú – Dorottyanak hívták, a szerzetes nevét azonban nem tudja.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 104v.

48 „Ferde Benedek várnagysága idején, amennyire vissza tud emlékezni, mintegy három évvel ezelőtt, amikor a mondott várnagy arról értesült, hogy az ágostonos barátok [...] rosszhírű nőket visznek a kolostorba és celláikba, egyszer, nyáron az egyik barátot egy kecskédi perszónával – akinek a nevét nem tudja – találta a barát cellájában, mire mindkettőjüket azonnal elfogta és Körmend várba vitette. Az ily módon tehát a várba hurcolt nőt a várnagy végül vétke miatt a pellengérhez kötöztette és száműzette a városból. A várban őrzött barátot pedig a tanú mint a kolostor – ágostonos provinciális által kinevezett – szuperintendense vette át a várnagytól, és alávalóságáért a többi barát segítségével az éléskamrában, nyakán és lábain megláncolva kalodába záratta. Ezt követően a barát, nem

időpontok (pl. három vagy nyolc éve történt) meghatározásában számos ellentmondással találkozhatunk.

Felejtés vagy elhallgatás? Az atitűdök átalakulása

A vallomásokban kettős kép tárul elénk a hívek és az Ágoston-rendiek egykori mindennapjairól. A történetek elsősorban a barátok kihágásairól s a hívek felháborodásáról, szankcióiról szólnak. Így megtudjuk, hogy a körmendiek milyen eszközökkel igyekeztek az eltévelyedett barátokat jó útra téríteni: megtagadták az alamizsnálkodást, spontán tettlegességhez folyamodtak, máskor az ágostonosok elkergetését tervezgették, higgadtabb pillanataikban pedig feletteseiknél szorgalmazták a megfegyelmezésüket. Mindezek közben mintegy mellékesen – de a mindennapok hangulatát talán jobban visszaadva – ugyanakkor az is kiderül, hogy a többség ennek ellenére sem vetette meg a barátok megmaradó „szolgáltatásait” (mise, zsolozsma, gyónás) és társaságát: együtt iszogattak a kolostorban, kártyáztak és beszélgettek a kocs-mákban. Időnként még szentségtörésekben is részt vettek, vagy hajlandók voltak a barátok kihágásainak cinkos elleplezésére. S tették ezt annak ellenére, hogy a barátok tiltott italozása, laza életvitele – amelyben tehát maguk is közreműködtek – közvetve saját lelki üdvösségüket is veszélyeztette, hiszen a barátok életmódbeli lazaságából, erkölcsi kihágásaiból Isten és az emberek közötti közvetítő tevékenységük elhanyagolása következett. Magyarán a barátok kocsmázásának egyenes következménye lett, hogy elmulasztották, vagy részegen, illetve másnaposan celebrálták a miséket,⁴⁹ s a kettő között a hívek szempontjából tulajdonképpen nem is volt különbség, mivel ők az utóbbiak hatékonyságát – az egyház ellenkező értelmű tanításával szemben – kétségbe vonták.⁵⁰ Röviden azt mondhatjuk tehát, hogy a hívek hozzáállása a barátokhoz igen ellentmondásos, ingadozó és ambivalens volt.

A történetekből átszűrődő ambivalenciának a barátok „kiüzése” után egy évvel, a kihallgatás során már semmi nyomát nem találjuk: a tanúk egyöntetűen és határozottan az ágostonosok ellen foglalnak állást. Ez első látásra egyáltalán nem meglepő, könnyen magyarázható a hatalmi viszonyok hatásával. Mert hogy is merték volna például arra a kérdésre, hogy „melyik rendet szeretné a tanú a jövőben a kolostorban látni”, a nagy hatalmú érsek döntése ellenében az ágostonosokat választani, vagy cáfolni a vád azon állítását, hogy Bakócz „hitbuzgóságból és a keresztény hívek üdvössége érdekében” reformálta a kolostort. Számolnunk kell tehát azzal, hogy a vallomásokat áthatja, torzíja a tanúk azon igyekezete, hogy megfeleljenek

tudni hogy miként, de kiszabadult és elmenekült. A barát ezután – mondja a tanú – e nővel együtt nemes Büki Oszvald házában időzött még egy ideig.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 31v.

49 A barátok másnapos misézését, kocsmázás után a mise elmaradását vagy a zsolozsmaidőben zajló italozást a tanúk konkrétan sérelmezik is. Lásd pl.: „olykor az Ágoston-rendiek közül néhányakat olyan részegen látott, hogy alig tudtak visszamenni a kolostorba, másnap mégis látta őket misézni”. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 90v.

50 A papi erkölcsök és a szentségkiszolgáltatás hatékonysága közötti kapcsolat feltételezését esetünkben a hívek szabályismerete és ezek megtartásának elvárását tükröző panaszaik jól mutatják. Vö. Beck 1988: 137–143. A kettő szétválasztására az egyház felfogásában lásd Pásztor 1937: 146.

az erősebbik fél elvárásainak. Érdeemes e téren felfigyelnünk Balázs atya, a halastói plébános szavaira: „az Ágoston-rendieket szereti [...] de az obszerváns Ferenc-rendieket se teste, se lelke nem kívánja, és azt szeretné, ha az ágostonosok maradnának a körmendi [...] kolostorban.”⁵¹ Nem mindenkire hatottak tehát a külső elvárások. Balázs atyát azonban mégiscsak inkább a szabályt erősítő kivételnek kell tekintenünk: gyanítom, hogy többen is voltak a tanúk között, akik hozzá hasonlóan – tehát a korábbiakhoz képest változatlanul – éreztek, miközben a ferencesek mellett foglaltak állást.

De talán olyanok is voltak, akiknek tényleg megváltozott az ágostonosokhoz való viszonyulásuk. Ez főleg annak a tizenkét tanúnak az esetében sejthető, akik – a külső elvárásokat túlteljesítve – a vádak tárgyszerű megerősítésén túl az Ágoston-rendieket élesen bírálták, szidalmazták, Bakócz eljárását kifejezetten helyeselték, és a ferenceseket hosszasan dicsérték. Az pedig különösen figyelemre méltó, hogy az ágostonosoktól ily módon elhatárolódók valamennyien azok közül kerültek ki, akik egykor a „fekete barátok” alkalmi társaságát adták, vagy rendszeres cimboráik voltak. Király György körmendi polgár például így beszél:

Azt hiszi, hogy ha apostoli tekintéllyel nem gondoskodtak volna más, jobb életű szerzetesekről, a [kolostor] napról napra elhagyottabb lett volna [...]. Arról is tudósa van, hogy a főtisztelendő esztergomi bíboros úr, Tamás azzal, hogy benne obszerváns szerzeteseket helyezett el, jól gondoskodott a kolostorról, ugyanis ez a kolostor helyreállítását és megmaradását szolgálja, mivel az obszerváns szerzetesek iránt a nép nagyobb odaadással viseltetik, s számukra bőségesebb alamizsnát juttat, mint az Ágoston-rendieknek, amiből könnyebben karbantarthatják az épületeket. Másfelől pedig az obszervánsok az ágostonosoknál kevésbé idegenkednek attól, hogy a szükséges munkákat maguk végezzék el.⁵²

Király György a tanúknak abba a tizenhárom fős csoportjába tartozott, akik korábban természetesnek találták, hogy a barátokkal a kocsmákban vagy akár bent a kolostorban időnként összejöjjenek, beszélgessenek. Egy másik csoport, mintegy tíz fő pedig egyenesen a barátok ivócimborájának vallotta magát, vagy legalábbis ez valamiképpen kiderül róluk. A Körmenden csak ritkán járó idegeneket (tizennégy fő) leszámítva tehát ők a tanúk többségét alkották, szemben azzal a tizenkét tanúval, akik nem álltak társasági, baráti kapcsolatban az ágostonosokkal. A többség misére ugyan hozzájuk járt, ketten azonban olyannyira megvetették a barátokat, hogy tudatosan kerülték őket. Nemes és vitézlő Nádasdi Ferenc elmondta például, hogy „nem tartozott a barátok társaságához, mivel rendetlen életük miatt nem vágyott utánuk, és ezért a misehallgatást is beleértve ritkán látogatta kolostorukat”. A kölkedi plébános pedig miután a kolostorban többször is hiába várakozott, úgy döntött, hogy ha Körmendre jön, inkább a plébániatemplomban hallgat misét.⁵³

Ezek az emberek a kihallgatáson a cimboráknál mégis sokkal tárgyilagosabban fogalmaztak: nem hangsúlyozták ki a saját felháborodásukat, elítélő véleményüket,

⁵¹ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 47r.

⁵² BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 99r.

⁵³ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 69v és 73v.

s nem tértek ki az érsek beavatkozásának pozitív értékelésére. A kérdés az, hogy miként értelmezzük ezek után az egykori cimborák szélsőséges, ágostonosellenes megnyilvánulásait, állásfoglalását: a megváltozott társadalmi valósághoz igazodó identitásváltásuk őszinte megnyilvánulásának, vagy éppen ellenkezőleg, nagyon is tudatos torzításnak? A szavak és gondolatok labirintusában nem könnyű eligazodnunk, mégis talán kicsit előbbre juthatunk egy új szempont bevonásával. Azokról, akik a barátok társaságában sokat forgolódtak, joggal feltételezzük, hogy sok mindent tudtak is a barátok kalandjairól. A kérdés az: hajlandók voltak-e tudásukat a kihallgatáson is feltárni, a vád és a bíró rendelkezésére bocsátani? Tendenciaszerűen azt kell megállapítanunk, hogy jóval kevesebbet mondtak el, mint amit vélhetően tudtak.

2. táblázat

A tanúk csoportjai	A csoportok létszáma	A történetek száma	Átlagos történet-szám/személy
Cimborák	10 fő (20,5%)	31 (24,4%)	3,1
Alkalmi társak	13 fő (26,5%)	47 (37%)	3,61
Csak templomba járók és kívülállók	26 fő (53%)	49 (38,6%)	1,88
Összesen	49 fő (100%)	127 (100%)	2,89

Persze ez nem jelenti azt, hogy néhány egykori barát ne beszélt volna kifejezetten sokat. Itt van például Batai Tóth András, aki kilenc történettel – holtversenyben nem is Hollósi Mindszenti Lukács egykori körmendi várnaggyal, aki azonban nem tartozott a barátok társaságához – a legtöbbet mesélte. András ugyan akkor még csak négy éve lakott Körmenden, de ebből kettőt a barátok famulusaként a kolostorban töltött, ami megmagyarázza a többiek tudását felülmúló ismereteit. A hozzá hasonlóan sokat mesélő cimborák esetében tehát, amennyiben vallomásukban el is határolódtak a barátoktól, plauzibilis magyarázatnak tűnik az őszinte átalakulás. Viszont olyan egykori cimborákkal is találkozunk, akik keveset vagy semmit sem meséltek – náluk viszont kénytelenek vagyunk tudatos elhallgatásra gyanakodni, a feltűnő elhatárolódást pedig a tények hiányát szolgáló kompenzációként értékelni.

3. táblázat⁵⁴

Az egy tanú által elmondott történetek száma	A tanúk száma	A tanúk csoportjai
9 (legnagyobb mesélők)	2 fő	1 cimborá 1 misére járó
7–4 (sokat mesélők)	15 fő	3 cimborá 7 alkalmi társ 5 misére járó vagy kívülálló
3–1 (keveset mesélők)	18 fő	4 cimborá 6 alkalmi társ 8 misére járó vagy kívülálló
0 (semmit sem mesélők)	14 fő	2 cimborá 12 misére járó vagy kívülálló

⁵⁴ A sokat mesélés alsó határának azért választottam a négy történetet, mivel ez azt jelenti, hogy a tanú a barátok vétkeire vonatkozó négy vád mindegyikére elmondott egy-egy történetet.

A kérdés ezután csak az, hogy kik, miről és miért hallgattak. „Statisztikai” megközelítésben feltűnő a tíz cimborá között a papok magas aránya: míg összességében a tanúk egyharmadát tették ki (13 fő), az ivócimborák felét ők alkották. S ami szintén érdekes: a laikus cimborák háromszor annyi történetet meséltek összességében, mint ők. Tehát az öt plébános mind a keveset vagy semmit sem mesélők számát gyarapította.

4. táblázat

Egykori laikus cimborák	A történetek száma	A kihallgatáson az ágostonosok irányában tanúsított hozzáállás	Egykori pap cimborák	A történetek száma	A kihallgatáson az ágostonosok irányában tanúsított hozzáállás
Bátai Tóth András, körmendi polgár	9	Közömbös	Moráci Illés, csákányi plébános	3	Határozottan elutasító
Büki György, nemes, körmendi lakos	5	Határozottan elutasító	Halastói Benedek, hollósi plébános	3	Határozottan elutasító
Csuti András, körmendi polgár	4	Határozottan elutasító	Tamás, rádóci plébános	2	Közömbös
Basó Lénárt, rádóci nemes	4	Mérsékeltlen elutasító	Balázs, halastói plébános	0	Ágostonos-szimpatizáns
Karolj Gergely, körmendi polgár	2	Határozottan elutasító	György, moráci plébános	0	Közömbös
<i>5 laikus</i>	<i>24</i>		<i>5 falusi plébános</i>	<i>8</i>	

A vallomásokat ezek után egyenként kell szemügyre vennünk annak érdekében, hogy kiderítsük, hogy miről – és hogy miért – nem beszélnek szívesen a tanúk, köztük mindenekelőtt tehát a papok. Ha figyelmesen olvasunk, olyan „sebeket”,⁵⁵ történeteket találunk a vallomások szövegében, ahol az elbeszélés és a valóság között különbség sejthető. Ilyen „seb” tulajdonképpen az is, amikor a tények, történetek hiánya hosszas értékelésekkel, a barátoktól való elhatárolódással párosul. Ez szintűgy a figyelemelterelés egyik eszköze lehet, mint a mellébeszélés, a nem egészen a kérdésre válaszoló anekdotázás. A titkolózás gyanúja pedig néhány esetben bizonyossággá szilárdul: előfordul ugyanis, hogy a tanúk leleplezik egymást. Albert atya, az ágostonosok felügyeletével megbízott egyik körmendi oltárigazgató például az ötödik vádra röviden így reagált: „...az a hír járta, hogy a körmendi Ágoston-rendiek kocsmákba jártak, ahol laikusokkal együtt lerészegedtek. Ezenkívül a kolostorban is látta őket részegen, és saját fülével kétszer is hallotta, amint ott egymást szidták, gyalázták, ami igencsak megbotránkozta az embereket.”⁵⁶ Ebben az szúr szemet, hogy a kocsmái társasági élet helyett, amire a kérdés vonatkozik, az ágostonosok kolostori vitáira tereli a szót. Nem mintha nem tudott volna vadnyugati filmekbe illő kocsmái történetekkel előállni, hiszen korábban felettesének, a körmendi plébánosnak maga mesélte el élményeit a sikkasztó barát és a törvényszéki tisztviselő kocsmái verekedéséről, amit a plébános – amint korábban láthattuk, Albert atyára hivatkozva – a bíró előtt részletesen előadott.⁵⁷ A kocsmái élet beható ismerete

55 A kifejezés a kegyelmi kérvények argumentációit elemző Natalie Zemon Davistól származik (1987: 47–48).

56 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 31rv.

57 Lásd a 25. jegyzetnél.

azonban, ő legalábbis a jelek szerint így érezte, rá is rossz fényt vetett volna, így inkább arról beszélt, amiről mindennapi kötelességei teljesítése során mint szuperintendens, hivatalból, tehát igazoltan tudott. Saját botlásai elhallgatását sejtetik a másik körmendi altarista, Lőrinc atya érvelésének kitérői is: „...gyakran látta az ágostonos barátokat kocsmákban laikusokkal, amint lakomákat és részegeskedésig menő ivászatokat csaptak [...]. Hallott arról is, hogy világiakkal cívódtak, perlekedtek [...], de vérontásról nem tud, sem arról, hogy játszottak volna – [majd a lepaszszolt bírói kérdés után egészen másra tereli a szót] –, de a kolostorban látta valamelyik barátot, amint egy társa első miséjén egy nővel összemosolygott sok férfi és aszszony jelenlétében”.⁵⁸ Talán nem túl merész a feltételezés, hogy időnként maga is a játékasztalhoz ült a barátokkal.

Gyarmati Balázs atya, ekkor Szentkirály plébánosa, régi körmendi diák, majd tanító, szintén ügyesen forgatta a szót. Egyfelől körmendi múltjához illő tudással ecsetelte a barátok kihágásait: ismerte a kolostori állapotokat, a barátok nevét és a közösség létszámát, ahová – mint mondta – maga is bejárt „olykor lelki vigasz, máskor evés és ivás végett”, miközben sok konkrét történetet is elmesélt. Az azonban érdekes, hogy ezekben ő maga mindig pozitív szerepekben jelenik meg: egy részegen fekvő barátot megment a felháborodott vasaljaiak haragjától, a nála vendégeskedő Ambrus frátert pedig halálos büntől tartja vissza, amikor nem engedi, hogy alkalmatlan állapotban (elmulasztott zsolozsmák után) misézzen – mindezt ráadásul a barátok kocsmázását firtató kérdésre adja elő. Ezt megelőzően elbeszélt ugyan néhány kocsmás-kártyás sztorit is, azonban ezekkel sem magát, hanem konkrétan megnevezett paptársait mártotta be. Végül pedig az is meglepő, hogy annak ellenére, hogy bejárt a kolostorba, csak hírből értesült arról, hogy ott nők is gyakran megfordultak, akikről azonban még annyit sem tudott, hogy ezek rossz hírű nők voltak-e, vagy sem. Igyekezete, hogy a figyelmet magáról másokra terelje, nem is sikertelen: egyik előtte kihallgatott tanútársa, a moráci plébános ugyanis neki köszönhette, hogy mégiscsak fény derült kártyázásaira a barátokkal⁵⁹ – amiről ő maga mélyen hallgatott. A Körmendtől néhány kilométerre fekvő Morác papja egyébként más stratégiát választott: az eddig idézett tanúkkal ellentétben teljes hallgatásba burkolózott. A barátok iránt közömbös hozzáállást, életüket illetően pedig teljes tudatlanságot mutatott, mondván, hogy „messze lakott, és ezekkel a dolgokkal – [vagyis a kolostori liturgikus renddel, az épületek állapotával, a barátok nőügyeivel] – nem, vagy csak kevéssé törődött”. Így miközben a barátok kocsmába járását ugyan szűkszavúan megerősítette: „a szerzetesek a körmendi és a környékbeli falusi kocsmákban gyakran ittak és részegeskedtek laikusokkal az elmúlt években”,⁶⁰ azt csak a szentkirályi plébánosnak köszönhetjük, akinek a jelek szerint száz

58 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 95v.

59 „...az ágostonos barátok mind Körmeden, mind a falvakban – a tanú szeme láttára – kártyáztak, és hallotta játszótársaiktól, hogy Ambrus fráter vesztett és partnerei száz magyar dénárt nyertek tőle. Ambrus fráternek két pap volt a kártyapartner: az egyik Pál atya, egykor Gyarmaton oltárigazgató, a másik György atya, Marác plébánosa.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 76v.

60 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 46rv.

dénáros nyereségével annak idején balszerencséjére eldicsekedett, hogy benne is a barátok cimborájára ismerhetünk.

Talán az olvasónak is feltűnt, hogy a valószínűsíthető vagy tetten érhető titkolózók valamennyien papok. Azt, hogy a plébánosok rejtőzködését általános, de legalábbis a lelepleződőknel szélesebb körre jellemző magatartásnak tekinthetjük, közvetve az is alátámasztja, hogy ugyanakkor a laikusoknál a saját vétkek takargatására utaló törést egyet sem találunk. Amit például Lőrinc atya, a körmendi oltárigazgató elmond tanútársáról, Karolj Gergelyről, hogy tudniillik a szerzetesek az ő házában is ittak, azt a körmendi férfi maga sem titkolja a vallomásában.⁶¹ S bár nemes Sibrik Tamás két olyan történetet is elmond, amelyeket unokatestvérétől, Sibrik Benedektől hallott, és amelyeket Benedek ugyanakkor saját vallomásában nem említ, mégis ez esetben az elhallgatás helyett a felejtés tűnik a valószínűbb magyarázatnak, mivel a szóban forgó események ismerete nem veszélyeztette a tanú személyes jó hírét. Elég volt ugyanis nyitott szemmel járni az utcán ahhoz, hogy észrevegye: egy rossz hírű nő ment be este a kolostorba, máskor pedig a barátok alamiznagyűjtés ürügyén útközben kifosztottak egy embert.⁶²

De vajon mi állt annak hátterében, hogy a laikusok viszonylag szabadon vallottak a maguk botlásairól, papjaik viszont ugyanakkor igyekeztek elhallgatni őket? Kézenfekvő lenne az eltérő normákkal magyarázni a jelenséget, ez azonban nem ad mindenre választ. Mert jöllehet a laikusoknak – szemben az alsópapsággal⁶³ – valóban nem volt megtiltva a kocsmába járás, a vallomásokban azonban nemcsak vidám együttlétekről, hanem részegségekről, verekedésekről, szentségtörésről, barátok vétkeiben történő közreműködésről és cinkosságról is számot adnak egyesek, ami a polgároknak és falusiaknak éppúgy tilos volt. Így például kötelező húsvéti fülbegyónásuk során ezekről számot kellett adniuk plébánosuknak. S tudjuk azt is, hogy a tárgytól, vagyis a vétkektől elkalandozó történetmondás a gyónásukat vég-

61 „a tanú olykor maga is ivott velük különféle kocsmákban és időkben, s a saját házában is, amikor hordót bontott”. BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 97rv.

62 Sibrik Tamás (13. tanú) vallomásában – mint alább láthatjuk – igencsak elhatárolódott elsőfokú unokatestvérétől, Sibrik Márta és Szarvaskendi Márton deák, a szentgotthárdi apátság várnagyának fiától (Lásd pl. MOL DL 70078, 70079, 70087), a magát vallomásában – anyja tekintélyesebb családjá után – Sibrikként megnevező Benedektől. Tamás ugyanis apja után Szarvaskendi vezetéknevvel emlegeti és nem utal rokonságukra. Sibrik Tamás vallomása: „...nemes Szarvaskendi Márton deák fia, Benedek mondta neki, hogy látta, amint az Ágoston-rendi barátok este egy rossz hírű nőt vittek körmendi kolostorukba [...]. Azt is az említett Szarvaskendi Benedektől hallotta, hogy amikor a körmendi ágostonosok alamiznagyűjtésre mentek, egy szegény embert kifosztottak: miután elvették tőle a lovát nyergestül, csak magas díj ellenében adták neki vissza Körmenden.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 45v–46r. Hasonló nemes Ivánci Balázs esete, aki a 6. pontról nem tud semmit. Ugyanakkor a 25. tanú „a quodam Blasio Ivanchy” hallotta, hogy egy körmendi polgár társaival kivonszolt egy nőt az egyik barát cellájából, miközben az prédikált. Mivel ez szerinte Mátyás király idején történt, ha a névazonosság személyazonosságot is takar (ami nem biztos, mivel a többi hasonló esettel ellentétben a beszélő nem nevezi a mondott Ivánci Balázst tanútársának), akkor korából ítélve (32 éves) tanúnk is csak hallhatta valakitől, vallomása során pedig talán megfélekedett róla.

63 Szabó 1969: 206.; a hazai egyházmegyei zsinati határozatok csupán arra térnek ki, hogy a plébános maga ne mérjen bort a házában, lásd Solymosi 1997: 82–83. Vö. Lang 1986: 225–226.

zóknek is kedvelt stratégiája volt (Davis 1987: 19, 114). Világi tanúink ezt az egyébként bevett önvédelmi módszert most mégsem alkalmazták. Persze a vallomások tétje most nem a saját lelkiismeretük és üdvösségük volt, de ez a pap-tanúkra is igaz – mégis másképp érzékelték, mérték fel a szituációt. Ennek valószínű okát abban látom, hogy a laikusok számára közömbös volt a bíró személye, nem próbáltak kedvező színben feltűnni előtte. Egy messziről jött főpapot láthattak benne, akinek szörszálhasogató kérdéseit ráadásul nem is igen értették. Mert az egri segédpüspök – túl az előírt kérdéseken – például arra volt kíváncsi, hogy Antal fráter, akiről többen is elmondták, hogy noha nem volt pap, mégis gyóntatott, ez idő alatt szubdiakónus vagy diakónus volt. A kisebb papi rendek felvételének ügyében azonban a hívek éppoly tudatlannak bizonyultak, mint a nappali zsolozsmák rendjében: „gyakran ment a kolostorba misét hallgatni, de az ágostonos barátok hajnali imaóráján sohasem, míg a vesperáson olykor részt vett. Arról azonban nem tud, hogy a barátok a többi imaórát a kolostorban elvégezték-e, vagy sem, mivel ő maga laikus, és nem tudja, mi az, hogy prima, tertia, sexta és nona”⁶⁴ – ismerte be minden szégyenkezés nélkül tudatlanságát az egyik volt várnagy, világi tanútársaihoz hasonlóan. Velük elmentésben az alsópapság tanúként kihallgatott képviselőit a szentszéki vizsgálat, a bíró püspök mivolta a jelek szerint igencsak feszélyezte. Közvetlen következmények híján is kínosnak érezték, hogy a klérus magas rangú képviselője előtt az egyház elvárásaitól eltérő mindennapi életük részleteiről valljanak.

A KÖRMENDIEK HÍREI, CÉLJAI ÉS ELVÁRÁSAI

Az Erdődyek sokfelől toborozták tanúikat: közülük mindössze 13 volt körmendi lakos, míg a többiek a szomszédos vagy közeli falvakból érkeztek, 36 ember 18 helységről. A tanúk társadalmi „szóródása” tudásukban is megmutatkozik. Már láttuk, hogy elbeszéléseik nagyon sok, illetve sokféle eseményről szólnak, nagyon kevés epizódot ismernek és mondanak el többen is. Vagyis az összes eseménynek és a róluk szóló történeteknek csak elenyésző része lett a körmendi és a környékbeli hívek beszélgetései folytán közös történetekké (5. táblázat). Másfelől ne feledjük, hogy 14 tanú semmi újat nem tudott mondani a kihallgatáson az ágostonosokról. E tanúk hallgatása – a néhány titkolózó kivételével – tájékoztatásukból eredt: valamennyien a környékbeli falvakból érkeztek, sokan közülük – mint mondják – tényleg csak ritkán járhattak be Körmendre mint a legközelebbi mezővárosba. Így a kolostori viszonyok is hidegen hagyták őket. A legtöbbet mesélő 17 tanú csoportja ugyanakkor tulajdonképpen egybeesett a körmendi polgárok, illetve egykori várnagyok, földesúri familiárisok és az iskola volt növendékei körével. Az ettől való kismértékű eltérést: a sokat mesélő nem körmendiek (3 fő) vagy kevesebb történetet elbeszélő körmendiek (3 fő) eseteit pedig talán egyrészt a vallomástevő stratégiák torzításaival, másrészt a személyes jellemvonások (extrovertált-introvertált, magabiztos-zavart, stb.) kiszámíthatatlan megoszlásával magyarázhatjuk.

⁶⁴ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 60v.

5. táblázat

Közös és egyéni történetek				
A történetek témája		A történetek száma	A történetmondások száma	
Liturgikus mulasztások	ismétlődő altémák	7	33	36
	egyedi altémák	3	3	
A kolostorépületek elhanyagolása	ismétlődő	1	8	9
	egyedi	1	1	
Kocsmázás	ismétlődő	3	7	25
	egyedi	18	18	
Szexuális szabadosság	ismétlődő	4	29	45
	egyedi	16	16	
Egyéb	ismétlődő	0	0	12
	egyedi	12	12	
Összesen		15 ismétlődő (közös)		127
		60 egyszeri (egyéni)		

A körmendiek mintegy 600–700 fős közösségében intenzívebb kommunikáció ugyanakkor elsősorban a barátok szexuális kihágásai köré csoportosult, ezek voltak a mindennapos beszélgetések leggyakoribb témái. A kocsmai epizódokat azonban mintha kevésbé tartották volna az emberek érdekesnek, fontosnak vagy éppen szórakoztatónak elmesélni és meghallgatni (5. táblázat). A jelek szerint ez egyrészt a kocsmai jelenetek, veszekedések vagy mulatságok mindennapiságával és közismertségével magyarázható. A barátok kocsmázásának lakonikus megerősítése után az ennek részleteit célzó bírói kérdésre ugyanis többen is úgy feleltek, ahogy Csuti András: „ő maga is gyakran ivott a barátokkal, az évre azonban, és hogy hányszor és melyik házban, arra nem emlékszik, mivel gyakran és különböző helyeken tették ezt”.⁶⁵

A körmendiek és a szerzetesek konfliktusai és a tanúk értékelései alapján ugyanakkor megalapozottnak tűnik a közösségi elvárások és értékek összefüggésében értelmezni a *vox publica* tartalmi szerveződését. Minden jel szerint ugyanis az emberek jobban tolerálták a szerzetesek részegeskedését, mint a szexuális kihágásokat. Gondoljunk csak arra, hogy a világi hatalom bevonásával történő nyilvános megszégyenítés az iszákosokat nem, csak a paráználkodókat fenyegette. Az eseményekben rejlő értékhierarchiát az egyik körmendi nyíltan is megfogalmazta: a lakosságot főleg a barátok nőügyei háborították fel és készítették erőszakos beavatkozásra.⁶⁶ A szexuális abúzusokról szóló történetek továbbadása így a jókedv mellett a közösség egyik fontos erkölcsi értékének megerősítését szolgálta.

De vajon miért éppen Mihály fráter és a szeretője története lett a barátok rossz hírének centrumává? Hiszen máskor is előfordult, hogy a körmendiek maguk vettek véget a kolostori légyottoknak: az egykori várnagy mesélte, hogy „...bizonyos Ivánci Balázstól hallotta, hogy amikor az egyik ágostonos barát [...] éppen a népnek

⁶⁵ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 92r.

⁶⁶ „...tudja, hogy különféle emberek a barátokat mindenféle bűneikért és különösen a nők miatt többször is elverték, súlyosan megsebesítették.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 91r.

prédikált, Pocha Gergely társaival a barát szobájába rontván az oda bezárt nőt kiráncigálta, amiből a barátra nagy felháborodás hárult.”⁶⁷ Ez az eset azonban már több évtizede („Mátyás király idejében”), míg Mihályé csupán néhány éve történt. Mivel pedig a pletykázkodást csak a friss hírek, az újabb beszédtemák tarthatják életben, ez meg is magyarázza Mihály történetének kihallgatóterembeli népszerűségét. De a szüzességi fogadalom megszegésén szintén nemrégiben ért többi barát esete miért volt a körmendiek számára mégis kevésbé érdekes? Arról például egyedül az öreg Rosos Simon körmendi polgár számolt be a bírónak, hogy amikor az egyik barát szüret idején – feltehetően az ekkor szokásos bor-alamizsnagyújtó körúton – egy fiatal szüzet akart erőszakkal „leszakajtani” magának az egyik ház padlásán, a felháborodott szüretelők ütései elől csak gyorsaságának köszönhetően, a perjel büntetése elől pedig Körmendről való titkos és végső távozásával sikerült elmenekülnie. „Ez a botrány Egerszegen – [vagyis a tett helyszínén] – még most is közszájon forog” – zárta a tanú a beszámolóját.⁶⁸ Az azonban Mihály és Dorottya történetéhez hasonlóan Körmenden történt, hogy az egyik fiatal környékbeli nemes, Sáli András – aki beszámolt erről – a kolostorkertben Prodon Margittal látván enyelegni a perjelt, segítséget hívott, hogy a vétkesekét megbüntessék. A fenyegetően közeledő csoport láttán azonban a pár – jó taktikát választva – kétfelé menekült.⁶⁹

A körmendiek, úgy látszik, azokat az eseményeket mesélgették maguk között és másoknak is szívesen, amelyek – ellentétben a fenti két példával – a barátok példás büntetésével, a rend helyreállításával értek véget. A világi öltözékben éjszakánként „rosszhírű helyeket” látogató Simon frátert előbb Szalay Balázs körmendi polgár térítette észhez egy-két ütéssel, majd pedig kalodába zárták – amiről szintén többen is tudtak és beszéltek a tanúk közül annak ellenére, hogy legalább két évtizede történt⁷⁰ (1. táblázat). Mindez arra utal, hogy az ágostonosok vétkeinek közösségi diszkussziója összefüggésben állt azzal, hogy az emberek tenni akartak valamit az áldatlan viszonyok ellen. Amint ezt a barátok egykori szolgálja megfogalmazta: az emberek azért beszélnek ezekről a dolgokról, mivel másképp akarnak róluk gondoskodni.⁷¹ A sikertörténetek pedig különösen hatékonyan szolgálták a cselekvéshez

67 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 61v–62r.

68 „...egyszer, szüret idején az egyik körmendi ágostonos egy vonakodó lányt akart leteperni és megbecstelenteni Egerszegen, egy ház padlásán, s a barátnak alig sikerült kimenekülnie a laikusok kezei közül, akik őt e tiltott bűn miatt el akarták fogni és meg akarták verni. A barát ezután a kolostorba ment, ahol – a perjeltől való búcsú nélkül – magához vette holmiját, és titokban elmenekült.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 85rv.

69 BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 43r.

70 „...amikor az egyik körmendi Ágoston-rendi barát böjt idején, botrányos módon világi öltözékben mázkált a szokásos kocsmákba és más rosszhírű helyekre, feltartóztatták, arcul ütötték, ruháitól megfosztották és végül kalodába zárták. A történet idején – mondja a tanú – ő Körmenden volt, s míg arra nem emlékszik, hogy ez melyik évben történt, azt jól tudja, hogy Mátyás király halála után.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 60v. Különös, hogy a történetet előadó többi négy tanú csak a felpozozást említi, a barát kalodába zárása nélkül.

71 „...a mondtokak [...] közszájon forognak itt, Körmend városában és a környékbeli falvakban jó, becsületes és tekintélyes emberek köreiben, akik – a tanú szerint – nem irigységtől vagy gyűlölettel, hanem hitük által vezérelve akarnak az efféle dolgokról másképp gondoskodni, és ezért beszélnek róluk.” BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 68v.

való erőgyűjtést. Az egyház által érinthetetlennek hirdetett felszentelt papok elleni tettleges fellépéshez ugyanis mindenekelőtt bátorságra, a kolostor világi vagy egyházi feljebbvalóinak (a rendi előljárók vagy a kegyúr) mozgósításához pedig szervezett, közös fellépésre volt szükség. A barátok eltávolítása ugyanis meghaladta a közösség hatáskörét, jóllehet ennek ellenére nem mondott le róla.

Nem igazán tudjuk, mit is akarnak ezek a fekete barátok, s hogy miképpen akarnak élni, mivel nem úgy élnek, mint jó szerzetesek, s nem törődnek az istentiszteletek elvégzésével [...], s nem adnak nekünk bizonyoságot se jó hitről, se jó példával nem járnak előttünk, hanem inkább felbomlott [...] életükkel minket megbotránkoztatnak és bűnre csábítanak, és jobb lenne, ha inkább nem is lennének itt a kolostorban

– idézte a hidashollósi plébános a Körmenđ utcáin és kocsmáiban hallottakat.⁷² A világi hatóság azonban nem mindig állt a közösség oldalára. Amint az egyik tanú, Kemesmáli Nagy Pál elmesélte, amikor maga várnagy volt, „a rend iránti tisztelete miatt és a botrányok kerülése végett, melyek ebből keletkezhettek volna,” az emberek kérését megtagadva nem engedélyezte számukra, hogy a kolostorba bevitt nőket erőszakkal eltávolítsák.⁷³ Mihály fráter és Dorottya esetét tehát Ferde Benedek várnagy beavatkozása tette széles körben ismertté és érdekessé. Amint maga az esemény, szemben az egyéni büntetőakciókkal, a földesúri hatalom képviselőjének fellépésével hivatalos, publikus szintre emelkedett, úgy váltak az eseményt feldolgozó történetek az otthonokbeli, kocsmái, piaci, konfraternitásbeli beszélgetések falait áttörve szintén a hivatalos-városi közvélemény részévé (vö. Scribner 1992: 183–185; Sabeau 1992: 16).

* * *

A körmenđi kihallgatás, a vallomástétel szabadsága körül folyó történeti nyomozásunk két szinten mozgott. A vallomásokat először a tanúk személyes, majd a közösség tudásának reprezentációiként vizsgáltuk. Azt találtuk, hogy a tanúk által a kihallgatóteremben elmondott történetek – mint a környéken keringő hírek – hálózata pontosan leképezte a társadalmi viszonyokat: kijelölte a közösség és a kívülállók határát, míg témái hierarchiájában a szertelenül élő szerzetesekről alkotott közösségi ítéletekre, a megsértett közösségi normákra és szándékokra ismerhettünk. A tanúk történeteit hihetőnek és valószínűnek találtuk abban az értelemben is, hogy megtörtént eseményekről beszéltek, s ezekről annyit mondtak, amennyire valóban emlékeztek, amit ténylegesen tudtak. Nem törekedtek a bíró meggyőzésére, az ágostonosok befeketésére az elfelejtett részletek felidézésével vagy újabb epizódok kitalálásával. Úgy tűnik tehát, hogy nem kell hitelt adnunk az Ágoston-rendiek részéről hangoztatott gyanúnak, miszerint a felperes jogtalan eljárását igazolandó a tanúkat nyíltan befolyásolta, megvesztegette. Ezt egyébiránt, érzékelve az ágostonosok sugalmazását,

⁷² BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 78r.

⁷³ BAV Barb. Lat., vol. 2666, fol. 72v.

az egyik körmendi polgár határozottan vissza is utasította: „bár Erdődy Péter úr jobbagya, nem féli őt annyira, hogy az igazságot elhallgassa, mivel miután esküt tett, inkább féli Istent, mint az embert, s inkább akarja elveszíteni testét, mintsem lelkét”.⁷⁴

A rendszeres kolostori élet az ágostonosok idejében minden jel szerint tehát valóban felbomlott, ami mind a kegyúr, mind a hívek érdekeit sértette. A jobb életű és feladataikat – a hívek lelki gondozását, a városképet rontó romos kolostor helyreállítását, imáikkal egyén és a közösség jólétének biztosítását – teljesítő ferencesek maradása így mindenkinek közös érdeke volt. Azt várhatnánk tehát, hogy a barátokról folyó kihallgatáson mindenki legjobb tudása szerint őszintén beszélt. Tudjuk, hogy nem ez történt. Sokan és sokféleképpen taktikáztak: miközben természetesen voltak őszintén nyilatkozók, egyesek sokat beszéltek, elhatárolódtak a barátoktól, mégis kevés konkrétumot árultak el, mások pedig sokat tudtak, mégis teljesen tudatlannak állították magukat.

De mivégre ez a sok játék, ha mindenkinek az Ágoston-rendiek méltatlan életének bizonyítása az érdeke? Racionális érdekeik ellenére az emberek barátokhoz fűződő mindennapi kapcsolata egykor sokféle volt: az elutasítástól a barátságig terjedt. Az időközben kitett barátokkal kapcsolatos hozzáállásuk sem egyformán változott. Voltak, akik utólag megsajnálták őket, mások, noha korábban cimboráik voltak, az új viszonyokhoz alkalmazkodva őszintén örültek a távozásuknak – az ő esetüket nevezné Berger és Luckmann reszocializációnak. Másrészt pedig sokféleképpen érzékelték és értelmezték a szituációt, amelyben beszélniük kellett. Sokan igazodtak a felperes, tehát az erősebbik fél elvárásaihoz, de volt, aki nyíltan vállalta ezzel ellentétes vonzódásait. Szavaikra a hatalmi relációknál kézzelfoghatóbban hatott a kihallgatás mikrovilága. A püspök-bíró előtt, mint láttuk, az alsópapság elsősorban nem a barátok iránti szolidaritásból hallgatott, hanem mert szégyellte megvallani mindennapi botlásait.

A körmendi tanúkihallgatás legvalószínűbbnek tűnő rekonstrukcióján túl így talán sikerült rést törni nemcsak a vád, de egyúttal a korról élő mai sztereotípiák falán: az erők hatalma és az elnyomottak passzív engedelmissége helyett megpillantanunk a helyzetüket mérlegelő és saját racionalitásuk szerint cselekvő egyszerű embereket.

FORRÁSOK

Biblioteca Apostolica Vaticana, Fondo Barberiniani Latini (BAV Barb. Lat.)
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (MOL DL)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Allport, Gordon W.–Postman, Leo 1947: *The Psychology of Rumor*. New York
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1999: Mültbeli voksaink: avagy az emlékezet(vesztés) társadalmi konstrukciója. In: Kónya Anikó–Király Ildikó–Bodor Péter–Pléh Csaba (szerk.) *Kollektív, társas, társadalmi*. Budapest, 525–544.
- Assmann, Jan 1999: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest
- Barthes, Roland 1982: The Reality Effect. In: Tzvetan Todorov (ed.) *French Literary Theory Today*. Cambridge, 11–17.
- Bartlett, Frederic C. (1932) 1985: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest
- Beck, Rainer 1988: Der Pfarrer und das Dorf. Konformismus und Eigensinn im katholischen Bayern des 17–18. Jahrhunderts. In: Richard van Dülmen (Hrsg.) *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main, 107–143.
- Berger, Peter L.–Luckmann, Thomas (1966) 1998: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Budapest
- Brundage, James A. 1995: *Medieval Canon Law*. London, New York
- Davis, Natalie Zemon 1987: *Fiction in the Archives. Pardon Tales and their Tellers in sixteenth-century France*. Stanford (California)
- Ginzburg, Carlo 2000: Az inkvizítor mint antropológus. In: Sebők Marcell (szerk.) *Történeti Antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, 147–156.
- Gluckman, Max 1963: Gossip and Scandal. *Current Anthropology* (4) 3, 307–316.
- Gyáni Gábor 2000: Emlékezés és oral history. In: uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 128–144.
- Elias, Norbert–Scotson, John L. 1994: *The Established and the Outsiders. A sociological Enquiry into community Problems*. London
- Erdélyi Gabriella 2002a: Egy Bakócz-féle kolostorper interpretációja (Előszó egy kutatáshoz). *Analecta Mediaevalia II.* (megjelenés előtt).
- Erdélyi Gabriella 2002b: Bakócz Tamás és a szerzetesrendek. Kolostorreform Körmenden: obszerváns vagy koncepció? *Történelmi Szemle* (megjelenés előtt)
- Jenkins, Timothy 1999: *Religion in English Everyday Life. An ethnographic Approach*. New York, Oxford, (Methodology and History in Anthropology 5.)
- Jovchelovitch, Sandra 2001: Szociális reprezentáció és narrativitás: a közélet történetei Braziliában. In: László János és Thomka Beáta. (szerk.) *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, 175–188.
- Kónya Anikó 1999: A személyes emlékek társas természete. In: Kónya Anikó–Király Ildikó–Bodor Péter–Pléh Csaba (szerk.) *Kollektív, társas, társadalmi*. Budapest, 545–558.
- Lang, Peter Thaddäus 1986: Würfel, Wein und Wetterseggen. Klerus und Gläubige im Bistum Eichstätt am Vorabend der frühen Reformationszeit. In: Volker Press–Dieter Stievermann (Hrsg.) *Martin Luther. Probleme seiner Zeit*. Stuttgart, 219–243.
- László János 1999: *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai eleméletei*. Budapest
- Pásztor Lajos 1937: Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát az egyházi és világi pályáról. *Regnum* 2. 141–154.
- Pataki Ferenc–Hunyadi György 1972: *Csoportkohézió*. Budapest

- Pataki Ferenc 1995–1996: Élettörténet és identitás (Új törekvések az én-pszichológiában). *Pszichológia* 15. 405–434, 16. 3–47.
- Pataki Ferenc 1999: Kollektív narratívumok és a csoportidentitás. In: Kónya Anikó–Király Ildikó–Bodor Péter–Pléh Csaba (szerk.) *Kollektív, társas, társadalmi*. Budapest, 577–581.
- Pléh Csaba 1998: A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei. In: *Hagyomány és újítás a pszichológiában. Tanulmányok*. Budapest, 365–384.
- Pléh Csaba 1979: Szövegekre emlékezés és hagyományozás. *Ethnographia* XC. 106–110.
- Sabean, David Warren 1992: *Power in the Blood. Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany*. Cambridge
- Scribner, Bob 1992: Mündliche Kommunikation und Strategien der Macht in Deutschland im 16. Jahrhundert. In: *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Wien, 183–198.
- Solymosi László 1997: *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*. Budapest
- Szabó 1969: *A középkori magyar falu*. Budapest
- Úriszék. XV–XVII. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre et al. Budapest, 1958. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5.)
- Werbőczy István *Hármaskönyve*. Budapest, 1897. (Magyar Törvénytár)